

Juhlajulkaisu
Leena Kartio
1938 – 30/8 – 2008

Toimituskunta

Pekka Vihervuori

Mika Hemmo

Eva Tammi-Salminen

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© 2008 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Leena Kartion valokuva s. VII Eija-Liisa Strandén

Taitto: Lapine Oy

ISSN 0356-7222

ISBN 978-951-855-281-2

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008

Risto Nuolimaa

Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuussäätelystä

Johdanto

Tilintarkastuslain (459/2007, *TTL*) mukaan osakeyhtiön tilintarkastajina voivat kahta poikkeusta lukuun ottamatta toimia vain hyväksytyt tilintarkastajat eli Keskuskauppakamarin hyväksymät tilintarkastajat (KHT-tilintarkastajat) ja kauppakamarin hyväksymät tilintarkastajat (HTM-tilintarkastajat) tai KHT-yhteisöt ja HTM-yhteisöt.¹

Juuri tarkoitetuista poikkeuksista toinen on *TTL* 7 §:ssä. Se koskee julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista annetussa laissa (467/1999) säädettyä JHTT-tilintarkastajaa ja JHTT-yhteisöä. Sen mukaan JHTT-tilintarkastaja ja JHTT-yhteisö voidaan valita tilintarkastajaksi KHT- tai HTM-tilintarkastajan tai KHT- tai HTM-yhteisön lisäksi – ei siis ”sijaan” – muun muassa osakeyhtiöön, jossa kunnalla tai kuntayhtymällä on määräysvalta.

Toinen tarkoitetuista poikkeuksista on *TTL* 57 §:n 3 momentin siirtymäsäännös. Sen mukaan ennen 1.7.2007 perustetussa yhteisössä, siis muun muassa osakeyhtiössä sovelletaan *TTL*:lla kumotun eli vuoden 1994 tilintarkastuslain (936/1994, *TTL1994*) säännöksiä muun kuin KHT- tai HTM-tilintarkastajan taikka KHT- tai HTM-yhteisön valintaan ja tämän suorittamaan tilintarkastukseen niinä tilikausina, jotka päättyvät viimeistään 31.12.2011. Näin ollen *TTL1994*:n aikainen mahdollisuus valita maallikkotilintarkastaja jatkuu vuoden 2011 loppuun asti. Vaikka lain sanamuodon mukaan tilintarkastuksen suorittamisaikakin päättyisi sanotun säännöksen mukaan 31.12.2011, on perusteltua tulkita säännöstä siten, että maallikkotilintarkastaja voi suorittaa tilintarkastuksen 31.12.2011 jälkeenkin, kunhan tarkastettava tilikausi on päättynyt vuoden 2011 loppuun mennessä. Jos tilikausi on kalenterivuosi, tilikautta 2011 koskeva tilintarkastus suoritetaan tai ainakin tilintarkastuskertomus annetaan vasta vuonna 2012.²

Maallikkotilintarkastajista luopumisella pyrittiin tietysti vaikuttamaan siihen, että tilintarkastajalla on riittävä ammattitaito. Tilintarkastajaa koskeva toinen keskeinen vaatimus on riippumattomuusedellytys.

¹ Ks. määritelmät *TTL* 2 §:n 1–3 kohdassa.

² *TTL* 57 § muuttui eduskunnan talousvaliokunnassa Hallituksen esitykseen Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi, HE 194/2006 vp verrattuna erityisesti siirtymäkauden pituuden osalta melkoisesti. Valiokunnan mietinnössä (TaVM 33/2006 vp) perustelut ovat niukat. Ks. myös Pasi Horsmanheimo – Timo Kaisanlahti – Maj-Lis Steiner: Tilintarkastuslaki – kommentaari s. 492–494, Helsinki: WSOY 2007.

Muutama vuosikymmen sitten ei ollut harvinaista, että osakeyhtiöön tai sen johtoon läheisessä suhteessa ollut henkilö toimi tilintarkastajana. Esimerkiksi yhtiön kirjanpitoon ja siten myös tilinpäätökseen melkoisestikin vaikuttaneet henkilöt suorittivat tilintarkastuksen. Tätä saattoi tietysti puoltaa sillä, että se, joka on ollut mukana liiketapahtumien kirjaamisessa, tuntee asiat hyvin. Mutta tällöin unohtui, että harva huomaa omia virheitään ja vielä harvempi myöntää erehtyneensä.

Usein myös yhtiön osakkeenomistaja tai yhtiölle lainaa antanut henkilö toimi tilintarkastajana. Tätäkin saattoi perustella vaikkapa sillä, että jos tilintarkastajalla on suurehko omistus tai saatava tarkastettavassa osakeyhtiössä, niin hän suorittaa tarkastuksen erityisen huolellisesti, koska hänen oma taloudellinen etunsaakin vaatii sitä. Ja vastaavasti voi ajatella, että hallituksen jäsenen hyvä tilintarkastajaystävä on tehtävässään tarkka, koska hän haluaa ystävänsä olevan arvostettu liikkeenjohtaja. Sittenmin ja erityisesti eräiden kansainvälisten ns. skandaalien (esimerkiksi Enron) myötä tilintarkastuksen suorittamisen ammattimaisuuteen ja erityisesti riippumattomuuteen on kiinnitetty aikaisempaa enemmän huomiota.

Tilintarkastuspakko ja tilintarkastajan riippumattomuuden turvaaminen ovat tietysti kaksi eri asiaa. Niillä on kuitenkin yksi yhteinen tarkoitus. Se on luottamuksen lisääminen tilintarkastukseen. Jos harrastelija suorittaa tilintarkastuksen, tilintarkastuksen lopputulokseen ei voi luottaa. Samoin esimerkiksi yritysjohtosta riippuvan henkilön suorittama tilintarkastus ei ole omiaan herättämään luottamusta. Jos esimerkiksi osakkeiden ostamista tai luoton myöntämistä kyseiselle yritykselle harkitseva henkilö ei voi luottaa suoritettuun tilintarkastukseen, tilintarkastus on tavallaan tarpeeton. Osakehankintaa tai luoton myöntämistä harkitseva joko luopuu kyseisestä aikomuksestaan tai hankkii yritystä koskevaa tietoa muualta. Viimeksi mainittu vaihtoehto on hankala tehtävä.

Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuussäätelyn kehityksestä ennen vuoden 1994 tilintarkastuslakia

Vuoden 1895 osakeyhtiölain (22/1895) säännökset tilintarkastuksesta olivat perin niukat. Tilintarkastajaa koskevaa esteellisyysäännöstä laissa ei ollut.³ Oikeuskirjallisuudessa todettiin yleisesti katsotun, ettei tilintarkastajana voi olla henkilö, jonka hallintoa ja tilejä tarkastetaan. Mutta samaan hengenvetoon jatkettiin, että lain vaietessa voidaan puoltaa sitäkin näkemystä, että hallituksen jäsen saa olla saman yhtiön tilintarkastaja. Tämän kannan tueksi viitattiin lain 42 §:ään, jonka mukaan yhtiöjärjestyksessä voitiin antaa tilintarkastajan (42 §: ”...hallintoneuvoston tahi 26 §:ssä mainittujen tarkastusmiesten”) tehtäväksi määrättyissä asioissa muun muassa edustaa yhtiötä.⁴

³ Ks. esim. Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi, HE 27/1977 vp s. 73.

⁴ Ilmari Caselius – A. R. Heikonen – A. Huttunen: Osakeyhtiö, Toinen osa, Toinen nide s. 138–139, Helsinki: WSOY 1973.

Kuvaa osakeyhtiön tilintarkastajista ei kuitenkaan voitu piirtää vain vuoden 1895 osakeyhtiölain säännösten varassa. Ns. auktorisoitujen tilintarkastajien eli Keskuskauppakamarin hyväksymien tilintarkastajien (KHT-tilintarkastaja) ja kauppakamarin hyväksymien tilintarkastajien eli entisten hyväksytyjen tilimiesten (HTM-tilintarkastajien) säätelyssä keskeisessä asemassa on ollut kauppakamarilaitos. Keskuskauppakamari on hyväksynyt KHT-tilintarkastajia 1920-luvulta alkaen. Kauppakamarilaitoksesta säädettiin ensin asetuksilla (55/1917, 296/1953 ja 337/1988) ja vuodesta 2002 alkaen kauppakamarilailla (878/2002). Näiden, sittemmin hyväksytyiksi tilintarkastajiksi kutsuttujen tilintarkastajien puolueettomuus- ja esteettömyysedellytyksistä on määritetty Keskuskauppakamarin hyväksymissä ohjesäännöissä, minkä lisäksi hyväksytyt tilintarkastajat ovat antaneet ennen auktorisointiaan vakuutuksen. Siinä he ovat vakuuttaneet toimivansa muun muassa riippumattomasti hyvää tilintarkastustapaa noudattaen.⁵ Mielenkiintoista on havaita, että tilintarkastajalta vaadittu esteettömyys- ja puolueettomuusvaatimus sidottiin oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 1 §:n säännöksiin tuomarin esteellisyydestä.⁶

Juuri sanottua eli sitä, ettei kuvaa tilintarkastajia koskevista erilaisista normeista voida piirtää yksinomaan sen enempiä osakeyhtiölain tilintarkastussäännöksillä kuin kohta käsiteltävällä yleisellä – siis kaikkia yritysmuotoja koskevalla – tilintarkastuslailla, on vielä täydennettävä. Tilintarkastajan ammattia ovat perinteisesti ohjanneet kansainväliset käytännöt ja erityisesti tilintarkastajien yhteenliittymien – sekä kansainvälisten että kansallisten – antamat erilaiset ohjeet ja suositukset. Ne ovat varsin yksityiskohtaisia. Kuvaavaa on, että ”Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2007” -teoksessa on yli 800 hyvin pienellä kirjasinlajilla painettua sivua. Ne ovat olleet osaltaan muodostamassa hyvää tilintarkastustapaa. Hyvä tilintarkastustapa tuli TTL1994 16 §:n myötä velvoittavaksi ohjeeksi lainsäädäntötasolla. Myös TTL:n (22 §:n 1 momentti) mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa sanotussa laissa tarkoitettuja tehtäviä suorittaessaan. Hyvän tilintarkastustavan sisällön määrittelevät yhtäältä tuomioistuimet, viime kädessä korkein oikeus, erityisesti tilintarkastajan vahingonkorvausvastuuta koskevilla ratkaisuillaan. Toisaalta hyvää tilintarkastustapaa määrittävät tilintarkastajien valvontaelimet eli Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta ja valtion tilintarkastuslautakunta⁷ ja eräiltä osin – eli sikäli kuin muutoksenhakukiellosta⁸ ei muuta johdu – korkein hallinto-oikeus kurinpitokratkaisuillaan.

Vuoden 1978 osakeyhtiölakia (734/1978) valmistelleen komitean mietinnössä vuodelta 1969 tilintarkastajan esteellisyydestä ehdotettiin säädettäväksi lain 85 §:ssä. Säännöksen todettiin perusteluissa olevan tärkeä tilintarkastajien riippumattomuuden turvaamiseksi. Asiasisällöltään säännöksen todettiin olevan useimmissa kohdissa yhdenmukainen osuuskuntalain (247/1954) 88 §:n 2 momentin kanssa.⁹ Esteellisyyssäännös oli jo sanotussa mietinnössä osa-

⁵ Ks. tarkemmin Maj-Lis Saarikivi (nyk. Steiner): Tilintarkastajan riippumattomuus s. 150–157, Helsinki: Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A-155, 1999.

⁶ Saarikivi 1999 s. 151.

⁷ Ks. niistä TTL 7 luku ”Ohjaus, kehittäminen ja valvonta” eli 39–46 §.

⁸ Ks. TTL 54 §

⁹ Ehdotus uudeksi osakeyhtiölaki. Komiteamietintö 1969: A 20 s. 133.

puilleen samansanainen kuin sittemmin OYL1978 10 luvun 5 §:n säännös.¹⁰ Tuo vuoden 1978 osakeyhtiölain tilintarkastajaa koskenut esteellisyyssäännös kuului:

”Tilintarkastajana ei saa olla:

- 1) yhtiön tai samaan konserniin kuuluvan yhtiön hallituksen jäsen tai toimitusjohtaja tai se, jonka tehtävänä on yhtiön kirjanpidon tai varojen hoito taikka hoidon valvonta;
- 2) yhtiön tai samaan konserniin kuuluvan yhtiön hallintoneuvoston jäsen;
- 3) se, joka on yhtiön palveluksessa tai muutoin alistus- tai riippuvuussuhteessa yhtiöön, sen hallituksen jäsenen tai muuhun 1 kohdassa mainittuun henkilöön; eikä
- 4) edellä 1 kohdassa mainitun henkilön aviopuoliso, veli tai sisar taikka se, joka on häneen suoraan ylenevässä tai alenevassa sukulaisuus- tai lankoussuhteessa tahi sellaisessa lankoussuhteessa, että toinen heistä on naimisissa toisen veljen tai sisaren kanssa.

Tytäryhtiön tilintarkastajana ei saa olla se, jota 1 momentin mukaan ei saa valita emoyhtiön tilintarkastajaksi.

Tilintarkastajalla ei saa olla rahallinaa yhtiöltä tai muulta samaan konserniin kuuluvasta yhtiöltä.”

Tilintarkastajan riippumattomuudesta vuoden 1994 tilintarkastuslain mukaan

Vuoden 1994 tilintarkastuslaki oli Suomen ensimmäinen yleislaki tilintarkastuksesta. Se koski muun muassa osakeyhtiön, osuuskunnan ja säätiön tilintarkastusta. Sen taustana olivat EY-yhtiöoikeusdirektiivit, nimittäin 8. direktiivi tilintarkastajien auktorisoinnista, pätevyysvaatimuksista, riippumattomuudesta ym. sekä 4. direktiivi tilinpäätöksistä ja 7. direktiivi konsolidoiduista tilinpäätöksistä.

TTL1994 merkitsi kirjoitetun lain tasolla suurta muutosta. Mutta kuten edellä totesin, tilintarkastajan esteellisyyssymyksiä oli säännelty alemman tasoisin normein aiemminkin.

TTL 5 luvun otsikkona oli ”Tilintarkastajaa koskevat muut säännökset”. Luvun 23 § oli otsikoitu ”Tilintarkastajan riippumattomuus” ja 24 § ”Tilintarkastajan esteellisyys”. Tämän lisäksi riippumattomuudesta säädettiin KHT- ja HTM-tilintarkastajien hyväksymistä koskeneissa TTL 4 ja 6 §:issä. Niissä hyväksymisen edellytyksiksi asetettiin, ettei tilintarkastaja harjoita tilintarkastustoiminnan kanssa muuta toimintaa, joka on omiaan vaarantamaan tilintarkastajan riippumattomuuden. Lain 5 ja 6 §:issä säädettiin tilintarkastusyhteisöiksi, siis KHT-yhteisöksi ja HTM-yhteisöksi hyväksymisen edellytykseksi, että kyseisessä yhteisöllä on edellytykset toimia riippumattomana tilintarkastusyhteisönä TTL1994:n mukaisesti.¹¹

Hallituksen esityksessä¹² todetaan, että riippumattomuusvaatimus on olennainen osa sittemmin TTL1994 16 §:ksi tullutta vaatimusta noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Tämäkin

¹⁰ Vuoden 1969 komiteanmietinnössä lainatun säännöksen 1 momentin 1 ja 2 kohdat koskivat vain yhtiötä ja sen tytäryhtiötä eivätkä siis kaikkia konserniin kuuluvia yhtiöitä.

¹¹ Ks. tarkemmin Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 295/1993 vp s. 23.

¹² HE 295/1993 vp s. 37.

osoittaa sen edellä todetun, etteivät sen enempää OYL1978 kuin yleiset tilintarkastuslaitkaan (TTL1994 ja TTL) luoneet riippumattomuuteen niin paljon uutta kuin pelkän lakitekstin lukemisen perusteella voisi kuvitella.

Riippumattomuus on käsitteenä tulkinnanvarainen. Hallituksen esityksessä¹³ todetaan yleisluonteisesti, että ”Tilintarkastajan tulee olla vapaa lausumaan käsityksensä kustakin tehtävästä ulkopuolisista tekijöistä riippumatta.” Lausuma kuvaa hyvin riippumattomuuden sisältöä. Mutta siitä ei kovin selvästi ilmennyt riippumattomuuslainsäädännössä (esteellisyyssäädännössä) yleisestikin yhä tärkeämmäksi tullut kahtiajako. Tilintarkastajan tulee olla yhtäältä tosiasialisesti riippumaton (independence in fact) ja toisaalta riippumaton ulkoiselta kuvaltaan (independence in appearance). Edellisen on sanottu kuvaavan tilintarkastajan henkistä asennoitumista tarkastustehtäväänsä.¹⁴ TTL1994 23.1 §:n säännös tilintarkastajan riippumattomuudesta koski kumpaakin näistä riippumattomuusmuodoista – jos tällainen sana sallitaan. TTL1994 23.1 §:n 1. virkkeen mukaan ”Tilintarkastajalla on oltava edellytykset riippumattoman tilintarkastuksen toimittamiseen.” On mahdollista, että ulkopuolinen havainnoitsija pystyy päättämään, että tilintarkastajan riippumattomuus vaarantuu tietyssä tilanteessa. Mutta on mahdollista, ettei kukaan ulkopuolinen voi havaita tällaista riippumattomuuden vaarantajaa tekijää. Kysymys voi olla vain tilintarkastajan tiedossa olevasta tekijästä. Riippumattomuuden edellytysten puuttuessa sanotussa normissa säädettiin tilintarkastajalle velvollisuus olla vastaanottamatta tilintarkastustehtävää ja velvollisuus luopua jo vastaanotetusta tilintarkastustehtävästä.

TTL1994 24 §:n (”Tilintarkastajan esteellisyys”) 1 momentissa säädettiin 3-kohtainen luettelo tilanteista, joissa lain 23 §:ssä tarkoitettu riippuvuussuhde oli ainakin olemassa. Lisäksi pykälän 2 momentissa säädettiin, ettei tilintarkastajalla saanut olla rahalainaa tai vakuutta tarkastuskohteelta. Lain 23 §:n tapaukset olivat siis esimerkkejä, koska lain mukaan riippuvuussuhde oli olemassa ”ainakin” kyseisen luettelon tarkoittamissa tilanteissa.

TTL1994:n 23 §:n käsite riippumattomuus ja 24 §:n käsite esteellisyys tai oikeastaan sen vastakohta esteettömyys tarkoittivat samaa. Jos henkilöllä ei ollut edellytyksiä riippumattoman tilintarkastuksen toimittamiseen, hän oli esteellinen.

Hallituksen esityksessä mainittiin esimerkinomaisesti esteellisyyssperusteita. Näitä olivat muun muassa se, että tilintarkastaja omistaa huomattavan määrän tarkastettavan yhtiön osakkeita, läheinen ja riippumattomuuden arvioinnin kannalta olennainen muu liikesuhde kuin tilintarkastustehtävä sekä henkilökohtainen ystävyys- tai vastaava suhde kyseisen osakeyhtiön johtoon kuuluvaan henkilöön. Esityksen mukaan pelkkä hyvän päivän tuttavuus – toisin kuin esimerkkinä mainittu rakkaussuhde – ei muodostaisi riippuvuutta. Edellä mainitusta huomattavasta liikesuhteesta annettiin useita esimerkkejä, muun muassa se, että TTL1994 24,1 §:n 3-kohdassa tarkoitettussa sukulaisuussuhteessa tilintarkastajaan oleva on tehnyt tarkastettavan yhtiön kanssa omiin olosuhteisiinsa nähden huomattavan liiketoimintakaupan.

¹³ HE 295/1993 vp s. 37.

¹⁴ Pasi Horsmanheimo – Maj-Lis Steiner: Tilintarkastus. Asiakkaan opas s. 208, Helsinki: WSOY 2000. Ks. myös Saarikivi 1999 s. 185.

TTL1994 24 §:n 1 momentissa oli kolmekohtainen esimerkkiluettelo esteellisyden synnyttävistä tilanteista. Lyhyesti esittäen tilintarkastaja oli esteellinen eli saman lain 23 §:ssä tarkoitettu riippuvuussuhde ja niin muodoin velvollisuus kieltäytyä tilintarkastajan tehtävästä tai luopua siitä oli olemassa ainakin, kun

- 1) tilintarkastaja oli kyseisen osakeyhtiön, samaan konserniin kuuluvan yhteisön tai osakkuusyhteisön hallituksen tai hallintoneuvoston jäsen, toimitusjohtaja tai se, jonka tehtävänä on yhtiön kirjanpidon tai varojen hoito taikka hoidon valvonta,
- 2) tilintarkastaja oli 1-kohdassa tarkoitettuun yhteisöön tai henkilöön palvelussuhteessa tai muutoin alistussuhteessa tai
- 3) tilintarkastaja oli edellä 1-kohdassa tarkoitetun henkilön puoliso tai häneen tietyssä sukulais- tai lankoussuhteessa.

Tämä luettelo samoin kuin saman pykälän 2 momentissa ollut lainakielto liittyvät independence in appearance- ajatteluun. On mahdollista ja jopa luultavasti varsin oletettavaakin, että tilintarkastaja on jossain yksittäistapauksessa poikkeuksellisen huolellinen tarkastuksessaan ja sen raportoinnissa, jos hänen lähisukulaisensa on vaikkapa toimitusjohtajana tarkastettavassa osakeyhtiössä. Tilanne näyttää ulkopuoliselle kuitenkin sellaiselta, että on perusteltua epäillä erityisesti tarkastuksen tulosten raportoinnin objektiivisuutta. Juuri raportoinnin eli ennen muuta tilintarkastuskertomuksen sisällön objektiivisuus on eri sidosryhmille sanan laajassa mielessä – muun muassa yhtiön osakkeiden hankkimista suunnitteleville – keskeisessä asemassa. Jos ulkoinen seikka – esimerkiksi sukulaisuussuhde – antaa järkevälle ihmiselle perustellun epäilyn tilintarkastajan objektiivisuuden vaarantumisesta, tilintarkastaja ei täytä riippumattomuuden vaatimusta. Käytännössähän olisi täysin mahdotonta osoittaa, onko esimerkiksi toimitusjohtajan sukulainen tilintarkastajana tietyssä yksittäistapauksessa objektiivinen vai ei. Yksinkertaisinta on siis määrätä, että tietyt seikat automaattisesti aiheuttavat riippumattomuuden vaarantumisen ja johtavat siihen, ettei kyseinen henkilö saa ottaa tilintarkastajan tehtävää vastaan. Jos tilintarkastajaksi valittu vasta valinnan jälkeen huomaa sanotun seikan tai seikka syntyy vasta valinnan jälkeen, hänen tulee erota tehtävästä.

Tilintarkastajan riippumattomuudesta vuoden 2007 tilintarkastuslain mukaan

EU:n komissio antoi toukokuussa 2002 suosituksen tilintarkastajan riippumattomuuden peruseriaatteista.¹⁵ Sen A (Puitteet) 1-kohdan (Objektiivisuus, rehellisyys ja riippumattomuus)

¹⁵ 2002/590/EY. Ks. siitä Tilintarkastuslakityöryhmän raportti. Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 12/2003 s. 19–21 ja s. 33–48.

Kuten edellä totesin, erilaiset tilintarkastajien yhteenliittymät ovat antaneet omia ohjeitaan ja suosituksiaan jo vuosien ajan, ks. esim. Kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFAC:n eettisistä ohjeista juuri mainittu raportti s. 48–62 ja EU:n komission ja IFAC:n ohjeiden vertailusta s. 62–69. Perehdyttäessä tiettyjen järjestöjen yms. ohjeisiin on muistettava, että ne muuttuvat – tai oikeammin sanottuna lisääntyvät ja täsmentyvät – jatkuvasti. Maailman monimutkaistuessa ohjeiden laatijat tulevat tietysti jälkijunassa, mutta mainitunkaltaisten järjestöjen ohjeet yms. uusitaan huomattavan nopeasti verrattuna varsinaisen lainsäädännön muuttumiseen.

1-alakohdan mukaan ”Objektiivisuus ja ammatillinen rehellisyys on asetettava tilintarkastajan tilinpäätöksestä antaman lausunnon taustalla oleviksi pääperiaatteiksi. Tärkein keino, jolla tilintarkastaja voi osoittaa yleisölle, että lakisääteinen tilintarkastus suoritetaan näiden periaatteiden mukaisesti, on toimia riippumattomasti ja niin että toiminta myös näyttää riippumattomalta.”

Kauppa- ja teollisuusministeriön asettama tilintarkastuslakityöryhmä antoi raporttinsa marraskuussa 2003. Ainakin julkisuudessa eniten mielenkiintoa herättänyt kysymys oli maallikkotilintarkastajien asema. Pienien osakeyhtiöiden osalta tämä kysymys oli – ja on edelleen TTL:n siirtymäsäännökset¹⁶ huomioon ottaen – tietysti tärkeä. KHT- ja HTM-tilintarkastajille suuri merkitys oli lisäksi riippumattomuuden uudella säätelyehdotuksella.

Hallitus antoi esityksensä tilintarkastuslaiksi vuonna 2006.¹⁷ Siinä ehdotettu riippumattomuussäätely ei poikennut työryhmän ehdotuksista olennaisesti.

TTL:ssä varsinaiset riippumattomuusnormit ovat TTL1994:n tapaan kahdessa pykälässä, nimittäin TTL 24 §:ssä (tilintarkastajan riippumattomuus) ja 25 §:ssä (tilintarkastajan esteellisyys). Mutta eräissä muissakin säännöksissä riippumattomuudella on TTL1994:n tapaan asemansa. Näitä ovat KHT- ja HTM-yhteisöiksi hyväksymistä koskevat¹⁸ 33 ja 34 § sekä tilintarkastajan palkkion määräytymistä koskeva 17 §. Sen mukaan palkkio ei saa määräytyä tavalla, joka voi vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden. Ja TTL 20 §:n mukaan tilintarkastajan on suoritettava TTL:ssa tarkoitetut tehtävät muun muassa objektiivisesti. Riippumattomuuden soveltamisvelvollisuus sisältyy myös lain 13 ja 22 §:iin.

Edellisen lainkohdan mukaan tilintarkastajan on varsinaisessa tilintarkastustoimessa eli TTL 1.1 §:n 1 kohdassa säädettyssä tehtävässä noudatettava sanotussa 13 §:ssä tarkoitettuja kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja. TTL 22 §:n mukaan tilintarkastajan on TTL:ssa tarkoitettuja tehtäviään suorittaessaan noudatettava hyvää tilintarkastustapaa.¹⁹

TTL 24.1 §:n mukaan ”Tilintarkastajan on oltava riippumaton 1 §:n 1 momentissa tarkoitettu toimeksianto suorittaessaan ja järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaavalla tavalla.”²⁰ Seuraavassa momentissa eli TTL 24.2 §:ssä säädetään sama kuin TTL1994 23.1 §:n jälkimmäisessä virkkeessä. Jos edellytykset riippumattomaan toimintaan puuttuvat, tilintarkastajan on kieltäydyttävä toimeksiannon vastaanottamisesta tai luovuttava siitä.

Tilintarkastuksessa noudatetaan tiettyjä kansainvälisestikin hyväksyttyjä periaatteita. Yksi niistä on ”asia ennen muotoa” -periaate ja toinen on olennaisuuden periaate. Varsinkin olennaisuuden periaatetta kuvastaa TTL 24.2 §:n jälkimmäinen virke. Siinä säädetään, ettei tilin-

¹⁶ TTL 56 ja 57 §:t.

¹⁷ Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi, HE 194/2006 vp.

¹⁸ Perusteluista ks. HE 194/2006 vp s. 40. Kiellettyä on muun muassa se, että palkkio määräytyisi tarkastuksen lopputuloksen mukaan. Käytännössä palkkiosta on sovittava etukäteen, mutta työhön liittyvät odottamattomat tekijät voidaan tuki ottaa palkkion määrittelyssä huomioon.

¹⁹ Velvollisuus noudattaa hyvää tilintarkastustapaa koskee siis kaikkea tilintarkastajan TTL:ssä säädettyä toimintaa, ks. tarkemmin alaviite 20.

²⁰ Viittaus lain 1 §:n 1 momenttiin liittyy TTL:n soveltamisalaan. TTL:n kaikkia pykäläi sovelletaan tilintarkastajan kahteen tehtävään. Nämä ovat 1. kirjanpitolain (1336/1997) 1 luvun 1 §:ssä tarkoitettun kirjanpitovelvollisen yhteisön ja säätiön tilintarkastukseen eli ns. varsinaiseen tilintarkastukseen ja 2. toimeen, joka muualla laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi tai jonka perusteella tilintarkastaja antaa kirjallisen lausunnon viranomaisen tai tuomioistuimen käyttöön. 2-kohdassa on siis kaksi alakohtaa, joista ensimmäinen koskee esimerkiksi apporttilausun-

tarkastajan kuitenkin tarvitse kieltäytyä toimeksiannosta eikä luopua siitä kahdessa tapauksessa. Ensimmäinen poikkeus koskee tapausta, jossa riippumattomuutta uhkaavia tekijöitä on kokonaisuutena arvioiden pidettävä merkityksettöminä. Tämä kuvastaa siis ainakin olennaisuuden periaatetta mutta myös asia ennen muotoa -periaatetta. Toinen poikkeus koskee tilannetta, jossa tilintarkastaja on ryhtynyt riippumattomuuttaan turvaaviin toimiin.²¹

TTL 24.2 §:ssä säädettyissä kahdessa tilanteessa tilintarkastaja saa siis ottaa toimeksiannon vastaan ja jatkaa siinä kahdessa tapauksessa. Edellisessä tapauksessa riippumattomuuden uhka on merkityksetön. Toisessa tapauksessa edellytetään turvatoimia. Saman pykälän 3 momentissa on 5-kohtainen esimerkkiluettelo uhkista, joiden vallitessa on ryhdyttävä varotoimiin.²² Nuo tapaukset on nimetty seuraavasti: 1. oman intressin uhka, 2. oman työn tarkastamisen uhka, 3. asian ajon uhka, 4. läheisyyden uhka ja 5. painostuksen uhka.²³

TTL1994:n järjestelmässä esteellisyys-käsite tarkoitti tilanteita, joissa kielletty riippuvuussuhde on olemassa, eikä tilintarkastaja siis saa ottaa vastaan toimeksiantoa ja hänen on luovuttava siitä, jos hän syystä tai toisesta on ottanut sen jo vastaan. Samanlainen järjestelmä on TTL 24 ja 25 §:issä. Lain 25 §:n otsikko on ”Tilintarkastajan esteellisyys” ja siinä luetellaan esimerkinomaisesti kahdeksan tapausta, joissa tilintarkastaja ei ole lain 24 §:ssä tarkoitettulla tavalla riippumaton. Mutta riippumattomuus ja esteettömyys eivät ole enää käsitteinä samaa kuin TTL1994:ssä. TTL:n mukaan riippumattomuuden puute ei välttämättä johda esteellisyyteen. Riippumattomuuden puute voi kokonaisuutena arvioiden olla niin vähäistä, ettei se aiheuta esteellisyyttä (TTL 24.2 §:n 1 kohta) tai riippumattomuus on turvattu saman momentin 2 kohdassa tarkoitetuin toimin. Nämä muodostavat siis alueen, jolloin tilintarkastajan riippumattomuudessa on jotain epäilemisen väärttä. Esteellisyystilanteissa eli TTL 25 §:ssä esimerkinomaisesti luetelluissa tapauksissa tilintarkastajan riippumattomuuden puute johtaa aina esteellisyyteen eli siihen, ettei tilintarkastaja saa ottaa tehtävää vastaan tai hänen tulee luopua siitä tehtävän vastaanottamisen jälkeen. Esteellisyystilanteissa eli esteellisyyssperusteen vallitessa ei riitä, että kokonaistarkastelussa päädytään riippumattomuutta uhkaavien tekijöiden merkityk-

toa. Toinen tapaus koskee viranomaiselle muutoin kuin lain tai asetuksen nojalla annettavaa lausuntoa, josta HE 194/2006 vp s. 32–33 mainitaan esimerkkinä Teknologian kehittämiskeskukselle annettava tarkastuskertomus yrityksen saaman rahoituksen lopputilityksen yhteydessä. Tämä 2-kohdan alakohta oli vuoden 2003 työryhmäraportissa muodossa ”toimeen, jossa hyväksytyn tilintarkastajan ominaisuudessa annetaan yhteisön tai säätiön hallinnosta ja taloudesta kirjallinen lausunto, jota ei ole tarkoitettu yksinomaan toimeksiantajalle tai muulle lausunnossa nimetylle sopijapuolelle”. TTL:ssa samoin kuin jo hallituksen esityksessä soveltamisalaa siis supistettiin. – TTL:n soveltamisalasäännöksessä eli 1 §:n 2 momentissa säädetään, että hyväksytyn tilintarkastajan tässä ominaisuudessa harjoittamaan muuhun kuin 1 momentissa tarkoitettuun toimintaan sovelletaan vain tiettyjä TTL:n säännöksiä. Näihin eivät kuulu 24 ja 25 § eli riippumattomuus- ja esteellisyyssäännökset. Tällaista toimintaa on esimerkiksi osakkeiden ostoa suunnittelevalle annettu lausunto kyseisten osakkeiden arvosta. Tällaiseen lausuntoon ei liity sellaista julkisen luottamuksen vaatimusta, joka liittyy lain 1 §:n 1 momentissa tarkoitettuihin toimiin, ks. HE 194/2006 vp s. 33.

²¹ Ks. niistä Horsmanheimo –Kaisanlahti – Steiner 2007 s. 159.

²² Ks. niistä tarkemmin HE 194/2006 vp. s. 42–45. Komission suosituksen 2002/590/EY kohdassa A (Puitteet) 4 (Varotoimijärjestelyt) varotoimet jaotellaan kolmeen ryhmään, tarkastuskohteen varotoimiin, laadunvarmistukseen ja tilintarkastajan yleisiin varotoimiin. Hallituksen esityksessä s. 42 esimerkkinä mainitaan muun muassa se, että toinen tilintarkastaja käy läpi tilintarkastajan työn.

²³ Ks. EU:n Komission suositus 2002/590/EY Liite, kohta 3 ja Raportti 2003 s. 148–149 ja Horsmanheimo – Kaisanlahti – Steiner 2007 s. 160–165.

settömyyteen, ei myöskään ryhtyminen riippumattomuutta turvaaviin toimenpiteisiin, eivätkä nämä kaksi seikkaa edes yhdessä.

TTL 25 §:n 1 ja 2 momentit kuuluvat näin:

”Tilintarkastaja ei ole 24 §:ssä tarkoitetulla tavalla riippumaton ainakaan jos:

- 1) tilintarkastaja on yhteisön tai säätiön taikka samaan konserniin kuuluvan yhteisön taikka kirjanpitolain 1 luvun 8 §:ssä tarkoitetun osakkuusyrityksen yhtiömies, hallituksen tai hallintoneuvoston jäsen, toimitusjohtaja tai vastaavassa asemassa oleva;
- 2) tilintarkastajan tehtävänä on yhteisön tai säätiön kirjanpidon tai varojen hoito taikka hoidon valvonta;
- 3) tilintarkastaja on palvelussuhteessa yhteisöön tai säätiöön taikka 1 tai 2 kohdassa tarkoitettuun henkilöön;
- 4) tilintarkastajalla on välitön tai välillinen omistus- tai muu oikeus osakkeeseen tai osuuteen voittoa tavoittelevassa yhteisössä;
- 5) tilintarkastajalla on rahalaina, vakuus tai muu vastaava etuus yhteisöltä tai säätiöltä tai sen johtoon kuulavalta henkilöltä taikka tilintarkastaja on antanut mainitulle taholle tällaisen etuuden;
- 6) 1 tai 2 kohdassa tarkoitettu henkilö on tilintarkastajan puoliso, veli, sisar taikka tilintarkastajaan suoraan ylenevässä tai alenevassa sukulaisuussuhteessa;
- 7) tilintarkastajan puolisollla taikka tilintarkastajaan suoraan alenevassa sukulaisuussuhteessa olevalla henkilöllä on 4 kohdassa tarkoitettu omistus- tai muu oikeus, eikä tämä oikeus ole merkityksetön; tai
- 8) julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajaksi valittu luonnollinen henkilö tai tilintarkastajaksi valitun tilintarkastusyhteisön päävastuullinen tilintarkastaja on ottanut vastaan 1 tai 2 kohdassa tarkoitetun tehtävän kyseisessä yhteisössä ja tällaiseen tehtävään siirtymisestä on kulunut vähemmän kuin kaksi vuotta.

Mitä 1 momentin 4 kohdassa säädetään, ei koske yhteisöä, jossa jäsenyys on edellytyksenä sen tarjoamien välttämättömyyspalveluiden käyttämiselle. Tilintarkastajalla saa olla tällaisessa yhteisössä vain sellainen osuus, joka oikeuttaa palveluiden käyttämiseen, ei kuitenkaan suurempaa kuin yksi sadasosa.”

Pykälän 3 momentin mukaan tilintarkastajalla on kohtuullinen aika luopua 1 momentin 4 kohdassa tarkoitetusta oikeudesta, jonka hän on saanut toimeksiannon vastaanottamisen jälkeen. Pykälän 4 momentin mukaan pykälässä säädetty koskee myös kyseisen osakeyhtiön määräysvallassa olevaa yhteisöä ja säätiötä sekä yhteisöä ja säätiötä, jonka määräysvallassa osakeyhtiö on.

Kun verrataan TTL 25.1 §:n luetteloa TTL1994 24.1 §:n luetteloon, niin havaitaan eräitä lakitekniisiä muutoksia ja eräitä vähäisiä aineellisia muutoksia sekä kaksi olennaista riippumattomuusvaatimuksen tiukennusta. Viimeksi mainituista ensimmäinen on voimassa olevan luettelon 4 kohta, jota täydentää pykälän 2 momentissa säädetty poikkeus. TTL 25.1 §:n 4 kohdan mukaan tilintarkastaja ei saa omistaa esimerkiksi yhtään osaketta tarkastettavassa yhtiössä. Kielto koskee sekä välitöntä että välillistä omistusta, eli se koskee muidenkin tahojen kuin tarkastettavan osakeyhtiön liikkeeseen laskemaa arvopaperia, joka oikeuttaa tarkastettavan yhtiön osakkeeseen.²⁴ Tätä omistusrajoitusta täydentää luettelon 7 kohta, jonka mukaan tilintarkastajan puolisollla ja tietyillä sukulaisilla oleva välitön ja välillinen oikeus tarkastettavan yh-

²⁴ HE 194/2006 vp s. 47.

tiön osakkeisiin saa olla vain merkityksetön. Omistusta täydentävä 2 momentti tulee kysymykseen vain harvoin. Ei ole helppoa keksiä yhteisöä, jonka jäsenyys olisi edellytyksenä sen tarjoamien välttämättömyyspalvelujen käyttämiselle. Perusteluksi omistukselle ei riitä se, että jäsen saa kyseisen välttämättömyyspalvelun edullisemmin kuin henkilö, joka ei ole jäsen tai osakas kyseisessä välttämättömyyspalveluja tarjoavassa yhteisössä.

Toinen tässä tarkoittamani esteellisyysäännösten tiukentuminen on TTL 25.1 §:n 5 kohdassa. Aikaisemminkin esteellisyys aiheutti tarkastuskohteen antama rahalaina tilintarkastajalle samoin kuin tilintarkastajan hyväksi annettu vakuus. Nyt esteellisyys muodostaa myös tilintarkastajan tilintarkastuskohteelle antama rahalaina samoin kuin tilintarkastajan tarkastuskohteen hyväksi antama vakuus. Tämä on oikeastaan itsestään selvä. Jos tilintarkastajalla on saatava tarkastettavalta osakeyhtiöltä, hän vahtii omaa etuaan siinä kuin kyseisen osakeyhtiön osakkeita omistava tilintarkastaja vahtii omaa etuaan. Kummankin edun mukaista on muun muassa, että he saavat oman suorituksensa riittävän ajoissa, jos yhtiöllä näyttää menevän huonosti. Osakkeita omistavalle on tärkeä saada myydyksi osakkeensa ennen kuin niiden arvo romahtaa, ja velkoja haluaa saada saatavansa ennen kuin osakeyhtiö esimerkiksi asetetaan konkurssiin.

Lopuksi

Tilintarkastajan riippumattomuus on tilintarkastusjärjestelmän kulmakivi. TTL 4 §:ssä pienimmille osakeyhtiöille on annettu mahdollisuus säädetyin edellytyksin jättää valitsematta tilintarkastaja. Voidaan siis sanoa, ettei tilintarkastus sinänsä ole elinehto yritystoiminnalle. Mutta jos tilintarkastaja on valittu, hänen työskentelynsä objektiivisuuteen on voitava luottaa.

Mainitun luottamuksen yleistä merkitystä pohdittaessa on huomattava erityisesti seuraava seikka. Suomessa oli vuoden 2007 syksyllä 680 KHT-tilintarkastajaa ja 755-HTM-tilintarkastajaa. Hyväksyttyjä tilintarkastajia oli siis noin 1.500, eikä määrä ole viime vuosina juurikaan muuttunut eikä näköpiirissä olevana aikana tullekaan olennaisesti muuttumaan. Mainituista 680 KHT-tilintarkastajasta ns. Big Fourin eli neljän suurimman KHT-yhteisön palveluksessa työskenteli tuolloin noin 425 KHT-tilintarkastajaa eli noin kaksi kolmasosaa suomalaisista KHT-tilintarkastajista. Kaikkien suomalaisten KHT-yhteisöjen liikevaihdosta samoin kuin henkilöstömäärästä noiden Big Four -yhteisöjen yhteenlaskettu osuus oli yli 90 prosenttia. Big Fourin muodostavat neljä KHT-yhteisöä kuuluvat neljään maailmanlaajuiseen ketjuun.²⁵

²⁵ EU:n tilintarkastusdirektiivin 2006/43/EY 2 artiklan eli määritelmiä sisältävän artiklan 7 kohta kuuluu:

”Tässä direktiivissä noudatetaan seuraavia määritelmiä

...

7) ’ketjulla’ tarkoitetaan

– yhteistyöhön tarkoitettua suurempaa kokonaisuutta, johon lakisääteinen tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö kuuluu,

ja

– suurempaa kokonaisuutta, joka on selkeästi tarkoitettu voittojen ja kustannusten jakamiseen tai jolla on yhteinen omistus, määräysvalta tai johto, yhteiset laadunvarmistusohjeet tai -menettelytavat, yhteinen liiketoimintasuunnitelma tai joka käyttää yhteistä markkinointinimeä tai yhteisiä asiantuntijaresursseja.”

Ja nyt tulee tärkeä seikka riippumattomuuden kannalta. Jos yhdenkin Big Four -yhteisön palveluksessa olevan KHT-tilintarkastajan riippumattomuus osoittautuu epäilyttäväksi, syntyy helposti lumipalloeefekti. Kun yhtä tilintarkastajaa epäillään riippumattomuussääntelyn rikkomisesta, joutuu kaikkien samaan suureen KHT-yhteisöön kuuluvien tilintarkastajien luotettavuus helposti epäilyksen alaiseksi. Luottamuksen puute saastuttaa herkästi tämän tilintarkastusyhteisön kokonaisuudessaan. Kun se kuuluu kansainväliseen ketjuun, saastuminen leviää ketjun muihin osiin. Syntyy käsitys, etteivät tämän tilintarkastusyhteisön eivätkä edes samaan kansainväliseen ketjuun kuuluvien tilintarkastusyhteisöjen palveluksessa olevat tilintarkastajat noudata riippumattomuussääntöjä. Syntyneellä käsityksellä ei tarvitse olla mitään tekemistä riippumattomuussääntelyn yleisen noudattamisen kanssa edes kyseisessä tilintarkastusyhteisössä puhumattakaan tilintarkastuksessa noudatetun muun laadun kanssa. Psykologiset tekijät aiheuttavat luottamuspuulan, joka leviää kulovalkean tavoin. Näinhän kävin ns. Enron-skandaalissa ja parissa muussa skandaalissa. Niitä ennen puhuttiin Big Fivesta. Yksi suurista kaatui. Jäljelle jäivät Big Four -toimistot. Varsin ratkaisevaa oli se, miltä asiat näyttivät, ei se, miten ne olivat. Kansainvälistymisen vuoksi yhdessä maassa syntyneet epäilyt johtivat epäilyihin saman tilintarkastusyhteisöketjun menettelyistä muissakin maissa. Kauhuskenaario on tietysti se, missä sijoittajat epäilevät, että tietyn ketjun harjoittama tilintarkastustoiminta on ollut ylipäänsä ja erityisesti raportoinnissa heikkotasoisista. Tämä synnyttää sijoittajissa paniikin. Siinä ensimmäinen toimi on myydä arvopaperit mahdollisimman pian sen pelon vuoksi, että kyseisten arvopapereiden hinnat romahtavat tilintarkastuksissa pian muka havaittavien epäselvyyksien vuoksi.

Riippumattomuudessa kysymys on ensi sijassa siitä, miten asiat ovat. Mutta lähes yhtä tärkeää on se, miltä asiat näyttävät. Ei riitä, että asiat ovat hyvin. Asioiden täytyy myös näyttää olevan hyvin. Ei siis riitä, että tilintarkastaja on mieleltään – ja siitähän riippumattomuudessa on kysymys – riippumaton. Täytyy myös näyttää siltä, että tilintarkastaja on riippumaton. Kahden seikan – miten asiat ovat ja miten ne näyttävät olevan – tulee täytyä samanaikaisesti. Tästä syystä riippumattomuuden noudattamiseen on suhtauduttava tilintarkastuksessakin ääretömän vakavasti.